
POLOŽAJ ŽENE U PRVIM GODINAMA KOMUNISTIČKE VLASTI U CRNOJ GORI

Adnan Prekić

Redefining the social position of women was one of the fundamental values of the socialist ideology. Inspired by the revolutionary traditions, communists tried to radically change the position of women, and to affirm their political, social and economic equality. As of 1945, a new social role of women in Montenegro started to be shaped on the basis of the principles of Socialism. For the first time in the history of the Montenegrin society woman got out of the shadow of her family and became actively involved in the social, political and economic life of the new state.

Važna tekovina socijalističke vlasti u Crnoj Gori nakon Drugog svjetskog rata je novi pristup društvenim grupama koje su u prethodnom periodu na različite načine bile marginalizovane. Jedna od tih društvenih kategorija su i žene za koje socijalizam predviđa mjesto u prvim redovima društvenog razvoja. Žena u novom, socijalističkom društvu, izlazi iz sjenke i dobija ulogu jednog od nosilaca društvenih promjena. Komunistička partija u Crnoj Gori ima ambiciju da žensku populaciju *mobilize na novim političkim, privrednim i socijalnim zadacima*. Redefinisanjem njihove društvene uloge, podrškom u procesu emancipacije, Partija među ženskom populacijom pokušava da dobije podršku i saveznika u procesu stvaranja socijalističkog društva u Crnoj Gori.¹

¹ Branko Petranović, Momčilo Zečević, *Jugoslavija 1918-1988 tematska zbirka dokumenata*, „CKKPJ – Centralnim i Pokrajinskim komitetima – 23. oktobar 1945“, Beograd, 1988, str. 875.

Emancipacija žena, njihova ravnopravnost u novoj socijalističkoj državi predstavlja jednu od tekovina Narodnooslobodilačke borbe. Za komuniste je taj proces nastavak revolucionarne borbe u kome treba da dođe do potpunog političkog, ekonomskog, socijalnog i kulturnog izjednačavanja žena. Definisane novog društvenog položaja žene takođe je uslovljeno i masovnim učešćem žena u Narodnooslobodilačkom ratu. Tokom ratnih aktivnosti u redovima NOB-a borilo se oko 100 000 žena od kojih je 25 000 poginulo a 40 000 ranjeno.² Josip Broz Tito je još za vrijeme NOB-a jasno stavio do znanja da će učešće žena u oslobodilačkom ratu biti adekvatno valorizovano. Na prvom kongresu Antifašističkog fronta žena (AFŽ) 1942. godine Broz navodi da postoje neki koji *sanjaju da će žene poslije rata preći u kuhinju i neće odlučivati ni o čemu. Ali žene su položile ispit zrelost, one su pokazale ne samo da su sposobne da rade kod kućanstva, nego i da se bore sa puškom u ruci, da mogu i da vladaju i da drže vlast u rukama. Nikada više niko neće moći istrgnuti te skupo plaćene plodove iz njihovih ruku*, zaključuje Broz.³ Upravo će govor na osnivačkom kongresu AFŽ-a biti nagovještaj novog pristupa ženskoj populaciji koji će brzo postati sastavni dio političkog programa Komunističke partije. Prava žena i njihova emancipacija tako će naći svoje mjesto u programu *Narodnog fronta*, političke koalicije sa kojom se Komunistička partija pojavila na prvim poslijeratnim izborima. U političkom programu

² Antifašistički front žena Jugoslavije, *Informativni priručnik o Jugoslaviji 1948-1949*, str. 2, Knjiga I, Beograd, septembar 1948. godine, str. 97, Državni arhiv Crne Gore (u nastavku DACG), Odjeljenje za sređivanje i obradu arhivske građe republičkih organa i organizacija novog perioda (u nastavku OSIO-NP-PG), fond Centralnog komiteta Saveza Komunističke Crne Gore (u nastavku CK SK CG), broj kutije (u nastavku - k.) 57/49.

³ „Govor druga Tita na prvoj zemaljskoj konferenciji Antifašističkog fronta žena u Bosanskom Petrovcu 6. decembra 1942. godine“, *Govori i članci*, knjiga I, Zagreb, 1959, str. 112.

Fronta na izborima za Ustavotvornu skupštinu jednakost žena ističe se kao jedan od programskih zadataka. U posebnom poglavlju programa *Oslobođenje žena*, navodi se da je postignuta ravnopravnost žena i da zadatak Fronta treba da bude uključivanje žena u sve segmente društvenog i političkog života.⁴

Aktivnosti koje treba da dovedu do unapređenja društvenog položaja žene u značajnoj mjeri opredjeljuje i istorijsko nasljeđe crnogorskog prostora. One su opterećene tradicionalizmom i ostacima patrijarhalno-plemenskih običaja koji su položaj žene definisali isključivo kroz njene aktivnosti u porodici. O društvenoj ulozi i položaju žene u Crnoj Gori slikovito govore podaci o pismenosti. Među ženskom populacijom bilo je dvostruko više nepismenih nego među muškarcima. U nekim sredinama nepismenost je iznosila skoro 90%, a samo je u primorskim opštinama broj nepismenih žena bio ispod 50%.

Nepismenost po srezovima u Crnoj Gori 1931. godine⁵

Srez	Ukupno%	Muških %	Ženskih %
Andrijevački	64,3	43,4	85
Barski	65,4	47,8	80,2
Beranski	69,1	51,2	87,3
Bjelopoljski	72,3	54,8	89,2
Cetinjski	47,9	21,2	72,7
Danilovgradski	53,1	24,25,1	77,2
Kolašinski	52,8	11,8	79,5
Kotorski	26,8	25,2	44,4
Nikšićki	52,1	49,1	76,3
Pljevaljski	68,3	32,4	87,8
Podgorički	56,9	27,5	80,9
Šavnički	53,5	34,2	78,6
Crna Gora	56,1		77,3

⁴ Osnovna programska načela narodnog fronta, *Pobjeda*, br. 39, 19. avgust 1945, str. 3.

⁵ Radoica Luburić, *Društvo Crne Gore u drugom svjetskom ratu*, Podgorica, 1995, str. 34.

Podaci o nepismenosti ne govore samo o lošim trendovima u obrazovnoj politici, oni ukazuju i na jasne distinkcije između muškaraca i žena kada je u pitanju pravo na obrazovanje. Ovi podaci takođe potvrđuju tezu da je žena u Crnoj Gori uglavnom vezana za domaćinstvo i da u tim okolnostima njeno obrazovanje nije nešto na čemu se insistiralo. Navedena statistika još više dobija na značaju ukoliko se zna da je na prvom poslijeratnom popisu stanovništva 15. marta 1948. godine Crna Gora imala je 376 573 stanovnika, od čega 47,3% muškaraca i 52,7% žena.⁶

Prvi konkretan korak u emancipaciji žena nakon rata bilo je njihovo političko izjednačavanje. Ustavnim rješenjima, žene su izjednačene sa muškarcima u državnom, privrednom i društveno-političkom životu a normirana je i obaveza identičnih plata za iste poslove koji rade muškarci. U članu 24. Ustava FNRJ navedeno je *da su žene ravnopravne sa muškarcima u svim oblastima državnog, privrednog i društveno-političkog života. Za jednak rad žene imaju istu platu i uživaju posebnu zaštitu na radu. Država se obavezuje da plaća odsustvo žene prije i posle porođaja a brak i porodica su pod zaštitom države.*⁷ I mnoga zakonska akta usvojena nakon Ustava, potvrđuju jednak pravni tretman žena i muškaraca. U zakonu o braku izjednačena su prava muškaraca i žena, među kojima i pravo o jednakosti u slučaju raspodjele imovine i starateljstva nad djecom. U zakonu o socijalnom osiguranju ženama je utvrđeno pravo o 12-nedjeljnom plaćenom porođajnom odsustvu, pravu na bolničku njegu, finansijsku pomoć za ishranu djeteta. Zakonom o ličnim imenima žena je dobila pravo da zadrži ili doda svoje

⁶ Stanovništvo FNRJ, *Informativni priručnik o Jugoslaviji 1948-1949*, str. 2, Knjiga I, Beograd, septembar 1948. godine, DACG, OSIO-NP-PG, fond CK SK CG, k. 57/49.

⁷ Ustav FNRJ, *Službeni list Federativne Narodne Republike Jugoslavije*, br. 10, Beograd, 1. februar 1946.

prezime prilikom udaje dok je zakon o državljanstvu obezbijedio mogućnost da svaka žena udajom stiče pravo na državljanstvo.⁸ Prihvatajući rješenja federalnog i republičkog Ustava koja su kasnije uključena i niz zakonskih odredbi, crnogorska vlast nije izgrađivala dodatne mehanizme za učešće žena u političkom i društvenom životu. U nekim drugim socijalističkim zemljama ti mehanizmi su naknadno razrađivani i po njima učešće žena u članstvu partije i organima odlučivanja moralo je da bude najmanje 30 %.⁹ U Crnoj Gori nije bilo takvih pravila

Godina	Ukupan broj članova	Broj žena članova	Učešće žena
1947.	7269	1378	19%
1948.	7883	1369	17%
1951. (jan)	17214	3981	23%
1951. (dec)	18269	3885	21%
1954.	22217	4214	19%

Učešće žena u partijskom članstvu^{10 11 12 13}

⁸ Antifašistički front žena Jugoslavije, *Informativni priručnik o Jugoslaviji 1948-1949*, str. 2, Knjiga I, Beograd, septembar 1948. godine, str. 98, DACG, OSIO-NP-PG, fond CK SK CG, k. 57/49.

⁹ Éva Fodor, „Smiling Women and Fighting Men: The Gender of the Communist Subject in State Socialist Hungary“, *Gender and Society*, Vol. 16, No. 2 (Apr., 2002), 258.

¹⁰ Referat o organizacionim pitanjima, nedatirano, DACG, OSIO-NP-PG, fond CK SK CG, k. 5/47.

¹¹ Organizacioni referat na savjetovanju pri PK KPJ za Crnu Goru, Cetinje, 3 januar 1948, DACG, OSIO-NP-PG, fond CK SK CG, k. 30/1/48.

¹² Analiza porasta Partijske organizacije, nedatirano, DACG, OSIO-NP-PG, fond CK SK CG, k.87/51.

¹³ Izvještaj CK SKCG o radu Saveza komunista Crne Gore od prvog do drugog kongresa, Titograd, 1954, DACG, OSIO-NP-PG, fond CK SK CG, k. 103/54.

ali je i pored toga, učešće žena u partijskim strukturama bilo značajno i one se u značajnom broju pojavljuju kao članice Komunističke partije.

U partijskom članstvu, tokom prve decenije komunističke vlasti u Crnoj Gori bilo je oko 20 % žena. Povećanje broja članova Partije koje se dogodilo početkom pedesetih, nije uticalo na ovaj odnos jer se proporcionalno povećavalo i učešće žena u članstvu. Ipak, takva proporcija izostala je u slučaju raspodjele najznačajnijih partijskih funkcija. Među članovima Vlade Crne Gore nije bilo žena a one se ne nalaze ni na istaknutim mjestima u partijskom vrhu ili na čelu masovnih organizacija.

Proces emancipacije žena u socijalističkom društvu Crne Gore, pratila je detaljno planirana, kontrolisana i usmjeravana aktivnost Komunističke partije. Već tokom oktobra 1945. godine republičkom rukovodstvu u Crnoj Gori stižu detaljne instrukcije Centralnog komiteta KPJ o novoj ulozi žene u socijalističkoj državi. Centralni komitet objašnjava da je emancipacija i uključivanje žena u novo socijalističko društvo tekovina oslobodilačke borbe. Naglašava se da ženska prava ne treba shvatiti kao dio *feminističkih prava*, već kao dio širih društvenih promjena. Stečena prava u oslobodilačkom ratu treba unapređivati uz uključivanje žena u obnovu zemlje i rješavanje socijalnih i privrednih pitanja.¹⁴ Ključni organ preko koga Partija koordiniše i organizuje ideološki i svaki drugi rad sa ženama bio je Antifašistički front žena, masovna organizacija formalno podređena Narodnom frontu. AFŽ je zamišljen kao masovna organizacija *radnih žena i patriotkinja nove Jugoslavije* koja radi na mobilizaciji žena za izgradnju socijalizma, njihovom uvlačenju u organe narodne vlasti i vaspitanju u duhu socijalizma. Tako je AFŽ dobio konkretna zaduženja –

¹⁴ CK KPJ – Pokrajinskom komitetu KP CG 1951. (jan.), 23. oktobar 1945, DACG, OSIO-NP-PG, fond CK SK CG, k. 1/45.

očuvanje i razvijanje tekovina narodnooslobodilačke borbe među ženskom populacijom i pomoć organima narodne vlasti u rješavanju socijalnih i privrednih pitanja.¹⁵ Organizacije AFŽ-a uključile su se u proces *ekonomskog oslobođenja* žena organizovanjem niza stručnih kurseva koji su olakšavali ženama zapošljavanje. Pri lokalnim organizacijama AFŽ-a organizuju se kursevi za podizanje djece, domaćice, krojačice.¹⁶

Strogo kontrolisan i usmjeravan iz vrha Komunističke partije, proces rješavanja *ženskog pitanja* realizuje se na dva nivoa. Prvi je uključivanje žena u proizvodnju, njihovo zapošljavanje i plaćanje tog rada. Obrazovanje žena, njihovo masovno uključivanje u aktivnost kulturno-umjetničkih društava i druge oblike socijalizacije predstavlja drugi nivo emancipacije žene u socijalističkom društvu.¹⁷ Žena u Crnoj Gori po prvi put u istoriji ostavlja kućne obaveze i uključuje se društveni i ekonomski život zajednice. Učestvuje u svim poslovima obnove zemlje zbog čega ih u partiji sa razlogom uzimaju kao *važan izvor nove radne snage*.¹⁸ Upravo će uključivanje ženske radne snage u obnovu zemlje i proizvodnju ojačati njihov društveni položaj i ukazati na snažne ekonomske potencijale ženske radne snage. Zbog ratnih stradanja žensko stanovništvo činilo je više od polovine ukupnog broja građana. Država bez te radne snage nije mogla da računa na ostvarenje ambicioznih ekonomskih

¹⁵ Direktivno pismo CK KPJ o aktivnostima žena, Beograd, 23. oktobar 1945, DACG, OSIO-NP-PG, fond CK SK CG, k. 1/45.

¹⁶ Zapisnik sastanka Uprave za agitaciju i propagandu, Cetinje, 12. maj 1948, DACG, OSIO-NP-PG, fond CK SK CG, k. 14/48

¹⁷ Éva Fodor, „Smiling Women and Fighting Men: The Gender of the Communist Subject in State Socialist Hungary“, *Gender and Society*, Vol. 16, No. 2 (Apr., 2002), 245.

¹⁸ Mjesni komitet KPJ Titograd – PK KPJ za CRnu Goru, Titograd, 7. novembar 1947, DACG, OSIO-NP-PG, fond CK SK CG, k. 5/47.

planova. Na savjetovanju glavnog odbora AFŽ-a na Cetinju u oktobru 1946. godine uloga žene u obnovi zemlje ističe se kao jedna od njenih glavnih dužnosti. Mara Lopčić, predsjednica Glavnog odbora AFŽ-a navodi da je dužnost svih žena – majki, sestara i drugarica da i dalje aktivno sudjeluju na polju obnove i izgradnje zemlje, kao što su u toku NOB-a dale svoj doprinos oslobođenju. Objlašnjavaju da su se u novom sistemu *bitno izmjenili elementi društveno-ekonomske i društveno-političke stvarnosti čime se izmjenio i život žene*. Novo tumačenje društvene uloge, objašnjava se tezom da je ravnopravnost žene stigla kao jedna od tekovina NOB-a ali sa njom i obaveza političke angažovanosti.¹⁹

Na novi položaj žene u socijalističkom društvu možda je najvažnije uticalo masovno zapošljavanje žena. Socijalizam afirmiše i podržava zapošljavanje žena čime se stvaraju preduslovi za promjenu njenog društvenog statusa. Žena u novim okolnostima nije više vezana isključivo za porodicu već se sve češće pojavljuje u ulogama koje su nekada bile namijenjene muškarcima. Takvi slučajevi zanimljivi su i medijima u kojima se registruju različiti primjeri nove društvene uloge žene. U medijima se predstavlja da samo u socijalističkom sistemu može da se dogodi situacija u kojoj mlada seljanka iz Kamenara postane mašinovođa. Ona se opisuje kao *djevojka u radničkom kombinizonu, tvrdih, žilavih ruku, koje su odavno navikle na snažan fički rad*. Naglašava se da je ta mlada žena odavno član SKOJ-a, i da joj je članstvo u toj organizaciji pomoglo da se *u njoj brzo izgradi lik mladog komunista, smjelost, inicijativu, vjeru u sopstvene snage*. Te osobine pomogle su joj kasnije kada je *udarničkim radom svjesno u svoj posao unosila snagu i srce*. Autor teksta objašnjava da je ova mlada žena počela prvo na

¹⁹ Kulturno-prosvjetno i političko izdizanje žena predstavlja glavni zadatak u budućem radu AFŽ-a, *Pobjeda*, br. 42, 20. oktobar 1946, str. 7.

radnim akcijama gdje je postala udarnik nakon čega se prebacila u fabriku gdje je prebacivala normu za 40%, što ju je preporučilo za poziv mašinovođe.²⁰ Tu su i primjeri iz krajeva u kojima dominantno živi muslimansko stanovništvo, gdje mlade žene u novim okolnostima hrle u fabrike, prihvataju nove zadatke i uključuju se u proizvodnju. Muslimanka Dika Čekić objašnjava da je sa dolaskom partizanskih jedinica nastupilo dvostruko oslobođenje. Oslobođenje od okupatora ali i oslobađanje žena od *okova mračne prošlosti* i položaja koje su imale u društvu. To novo oslobođenje, objašnjava ona, donijelo joj je pismenost a kasnije i uključivanje u moderne društvene tokove kada je počela da radi u fabrici sapuna u Gusinju.²¹ Na naslovnim stranama štampanih medija kada se aktuelizuju neke teme o ženama, tekst se često ilustruje fotografijama žena sa radnih akcija, fabrika, kancelarija i sl. Objavljuju se i fotografije u kojima se žene pojavlju kao vojnici i ratnici, sa puškom u ruci. Takve fotografije prati legenda: *bolje časno umrijeti, nego pod ropstvom živjeti*. Sve te ilustracije, poruke i poređenja treba da stvore sliku izjednačavanja njihove društvene uloge sa muškarcima.²²

Iako se u novoj socijalističkoj državi govori o revolucionarnoj promjeni uloge žene, jasno se naglašava da se ne želi ići u drugu krajnost. Tu drugu krajnost komunisti prepoznaju u feminističkom pokretu koji je zastupljen u kapitalističkim zemljama i koji oni objašnjavaju kao *amostalnu borbu žena protiv muškaraca*.²³

²⁰ Likovi graditelja socijalizma – Mlada seljanka-mašinovođa, *Omladinski pokret*, br. 44, 2. novembar 1948, str. 2.

²¹ Mlada muslimanka – ponos fabrike, *Omladinski pokret*, br. 15, 19. april 1949, str. 5.

²² Fotografija sa radne akcije i fotografija žena sa puškom, *Pobjeda*, br. 57, 7. mart 1948, str. 1.

²³ Antifašistički front žena Jugoslavije, *Informativni priručnik o Jugoslaviji 1948-1949*, str. 2, Knjiga I, Beograd, septembar 1948. godine, str. 96, DACG, OSIO-NP-PG, fond CK SK CG, k. 57/49.

Josip Broz na poseban način govori o ženama socijalističke Jugoslavije, za koje koristi termin *napredna žena*. Pravi jasnu distinkciju između obične i *napredne žene* koja je po njegovim riječima *za vrijeme rata nosila pušku, ili radila u pozadini a sada u miru isto tako požrtvovano radi u fabrikama, poljima, preduzećima, svjesna da ne radi samo za sebe već za čitavu narodnu zajednicu*. Takve žene, *antifašistkinje po djelu* po njegovim riječima, vole novu Jugoslaviju i tu svoju ljubav ispoljavaju korisnim radom na dobro naših naroda. Za razliku od *naprednih žena*, Josip Broz identifikuje i one druge. Objašnjava da te žene *ne shvataju novo društvo, već čeznu za laganim životom, životom bez briga i bez rada*. To su, navodi *razne gospođe i gospođice koje ne vole novu Jugoslaviju, kojima je nerazumljiv i tuđ taj bujan stvaralački život u našoj zemlji*.²⁴ Kao i u drugim segmentima života i kod društvenog angažovanja žena postavlja se precizna crno-bijela postavka uloga. Radne, marljive žene, odane novoj ideologiji su *napredne*, a sve one koje ne prihvataju takvu ulogu moraju biti izopštene iz društvenog života.

Jedan od najvažnijih zadataka *napredne* žene je njena briga za potomstvo. Bez obzira na radikalani zaokret u doživljaju društvene uloge žene u novoj socijalističkoj državi, žena za komuniste i dalje na prvom mjestu treba da bude dobra majka. Koncept novog, socijalističkog društva, zasnovan je na modelu *zdrave i napredne omladine* koja se treba vaspitavati u skladu sa duhom sistema. Zbog toga društvo insistira na vaspitanju, na dužnosti roditelja u tom pravcu, naročito majke. Pravilno vaspitanje djece po novom ideološkom konceptu postaje društveni zadatak roditelja koji da bi bio uspješan mora da ispuni nekoliko elemenata. Prvi je zadatak roditelja da djecu podučni radnim navikama pošto je u *socijalističkom društvu, u kome će njihova*

²⁴ Rad drugog kongresa AFŽJ – Govor Maršala Tita, *Pobjeda*, br. 22, 27. januar 1948, str. 1.

*djeca živjeti, rad najvažnije merilo po kome se procenjuje vrednost jednog čoveka.*²⁵ Na to ih upućuje i prvi čovjek Partije koji poručuje da žene osim svojih obaveza u kući, fabrici, obnovi zemlje ipak treba da se najviše posvete vaspitanju svoje djece. To je po Josipu Brozu ključna obaveza svake žene, jer se ne smije dozvoliti *da nam neprijatelji Jugoslavije truju i otuđuju djecu. Čuvajte ih, bdijte nad njima da bi zaista mogli postati dostojni građani naše nove Jugoslavije, građani nove zemlje socijalizma.*²⁶ Naredna društvena obaveza roditelja je postavljanje ispravnih uzora svojoj djeci, vaspitavanje na očiglednim i konkretnim primjerima rada i ponašanja roditelja. Ipak najbolji način vaspitanja po komunističkim ideolozima je ispravno političko ubjeđenje roditelja jer *reakcionarni roditelji mahom vaspitavaju svoju djecu onako kako to sami osjećaju, dok napredni roditelji prenose svoje napredne poglede i na djecu, te ona još u ranom djetinjstvu počinju napredno da misle i da rade.*²⁷

Kao i u mnogim drugim slučajevima, proces emancipacije žena u novom socijalističkom društvu komunisti upoređuju sa položajem žene u staroj Jugoslaviji. Od ukupnog broja zaposlenih žena u Kraljevini Jugoslaviji čak 75% njih bilo mlađe od 32 godine što ukazuje da je iskorištavana mlađa, nekvalifikovana radna snaga. Ističu se primjeri da je ženama službenicama u bivšoj državi oduziman dodatak koji je činio 1/8 plate a da su udate žene imale smanjenje plata od 30 do 50%. Spominju se i primjeri po kojima su učiteljice gubile posao ukoliko nisu bile udate za učitelje. Tu su i drugi oblici diskriminacije kao što su isključivanje žena iz prava da postanu sudije, univerzitetski profesori ili diplomatski predstavnici, ali i primoravanje žena na

²⁵ Golub Janjušević, *Porodica Vaspitač djece*, Beograd, 1951, str. 10.

²⁶ Rad drugog kongresa AFŽJ – Govor Maršala Tita, *Pobjeda*, br. 22, 27. januar 1948, str. 1.

²⁷ Golub Janjušević, *Porodica Vaspitač djece*, Beograd, 1951, str. 16.

brakove.²⁸ Za razliku od sistema stvorenog u prethodnoj državi, Komunistički pokret kroz socijalističku državu pokušava da izgradi novi društveni položaj žene u društvu. Ženi je u novom ideološkom okruženju namijenjena odgovorna uloga, ona treba da bude: *žena, majka i javni radnik*.²⁹ Zahvaljujući socijalističkoj ideologiji, žena se emancipuje i dobija potpuno novu, društvenu ulogu. Ta promjena, objašnjava se procesom *izgradnje socijalizma, kroz koji se rađaju ljudi socijalističkog kova i da se kroz socijalistički rad i socijalističko vaspitanje rađa nova žena koja zauzima radna mjesta koja su u kapitalističkim društvima rezervisana samo za muškarce*.³⁰ Kroz brojne primjere koji se promovišu u javnom govoru, pokazuje se kako se u novom socijalističkom društvu promijenio položaj žene. Njihova zajednička karakteristika je da sve promjene objašnjavaju isključivo uvođenjem socijalizma koji je takvu vrstu emancipacije omogućio. Tako se samo u socijalističkom društvu može desiti situacija da jedna neobrazovana čobanica iz sela Odžak u blizini Pljevalja, postane partijski aktivista, učesnik radnih akcija i kasnije sekretar mjesnog komiteta i kulturno-prosvjetni referent brigade. Samo bi socijalistički sistem za tako kratko vrijeme omogućio obrazovanje i mogućnost napredovanja jednoj takvoj osobi koja je do prije nekoliko godina čuvala stoku.³¹

Ženska populacija među muslimanskim stanovništvom bila je predmet posebne pažnje Komunističke partije. Emancipacija

²⁸ Antifašistički front žena Jugoslavije, *Informativni priručnik o Jugoslaviji 1948-1949*, str. 2, Knjiga I, Beograd, septembar 1948. godine, str. 95-96, DACG, OSIO-NP-PG, fond CK SK CG, k. 57/49

²⁹ Marija Vučić, *Od devojčice do zrele žene*, Beograd, 1958, str. 6.

³⁰ Treći kongres AFŽ Crne Gore, *Pobjeda*, br. 120, 22 maj 1949, str. 1.

³¹ Od mlade čobanice do sekretara mjesnog komiteta i kulturno-prosvjetnog referenta brigade, *Omladinski pokret*, br. 15, 19. april 1949, str. 5.

muslimanki u crnogorskom društvu ograničena je vjekovima ukorijenjenim religioznim tradicijama. U sredinama sa značajnim brojem muslimanskog stanovništva, uloga žene svodila se na kućne poslove uz potpuno isključivanje iz bilo kog oblika društvene aktivnosti. Komunisti te žene pokušavaju da udalje od takvog okruženja i uključe u nove društvene procese. Prvi korak u emancipaciji među muslimankama bila je akcija skidanja zara i feredže. Poistovjećujući nošenje zara i feredže sa zaostalošću, Komunistička partija nudi alternativu i predlaže oslobađanje, obrazovanje i slobodu za ženu. Nošenje vjerske odjeće komunisti tumače kao *balast mračne prošlosti koga se muslimanke nisu oslobodile* zbog čega nisu mogle učestvovati u obnovi i izgradnji zemlje.³² Blisko sarađujući sa službenicima Islamske vjerske zajednice, uz angažovanje AFŽ-a za kratko vrijeme ostvareni su impresivni rezultati. Nakon nekoliko mjeseci pripreme organizovana akcija skidanja zara i feredže počela je sredinom 1947. godine. Preko istaknutih muslimanskih članova Komunističke partije, masovne skupove na kojima su hodže ubjeđivale žene da skidanje zara i feredže nije protivno vjerskim propisima postignuti su značajni rezultati. Organi AFŽ odradili su posao na terenu objašnjavajući *da je došlo novo vrijeme u kome nema mjesta za ostatke prošlosti*. O porijeklu i karakteru pokrivanja lica kod muslimanki u autorskom tekstu u *Pobjedi* piše Sulejman Šehagić koji navodi da je feredža *sramni znak ropstva i zapostavljenosti žene*. Za njega je ova praksa jedan od najtežih ostataka, kako kaže, teškog i ropskog položaja žene u prošlosti. U novom socijalističkom društvu nema mjesta za takav položaj žene koja mora koristiti svoje pravo jednakosti u društvu i uključivanja u kulturni i društveni život zajednice.³³ Cijeli proces

³² Pokrenuta je akcija za skidanje feredže na teritoriji mjesnih odbora Plav i Gusinje, *Pobjeda*, br. 32, 4. jun 1947, str. 4.

³³ Povodom akcije muslimanskih žena za skidanje feredže – porijeklo i karakter pokrivanja lica, *Pobjeda*, br. 47, 26. jul 1947, str. 4, 5.

objašnjava se kulturnom emancipacijom muslimanki koje su po tvrdnjama organizatora ovih konferencija u prethodnoj državi bile nacionalno obespravljene i kulturno zaostale pa su se uslovi za njihovo *kulturno uzdizanje* stvorili tek u *narodnoj državi – novoj Jugoslaviji*. Pobjeda piše da su *svjesne muslimanke* rado prihvatile ovu inicijativu a da su nošenje zara i feredže osudile i hodže koje su po konferencijama ubjeđivale prisutne da se skidanje ovih obilježja ne kosi sa vjerskim shvatanjima. Islamski vjerski službenici otišli su i korak dalje. Lokalni imam Husein Redžepagić tvrdi da je skidanje zara i feredže uslov za uključivanje muslimanki u petogodišnji plan što predstavlja osnovni zadatak svakog rodoljuba.³⁴ U medijima akcija skidanja zara i feredže dobija ogroman publicitet. Skoro u svakom broju *Pobjede* prenose se detalji akcije uz konstatacije da je to proces raskidanja sa starim, nazadnim stvarima sa kojima treba raščistiti i da je došlo vrijeme za novo poglavlje u životu muslimanki. Početkom 1948. godine sumirani su prvi rezultati. Za samo šest mjeseci, u Crnoj Gori je zar i feredžu skinulo oko 6 300 muslimanki. Najbolje rezultate u ovoj akciji, organi AFŽ-a postigli su u Beranskom, Bjelopoljskom i Andrijevačkom srezu gdje se na ovaj korak odlučilo 90 % muslimanki.³⁵ Još ozbiljniji presjek akcije skidanja zara i feredže registrujemo na trećem kongresu AFŽ-a, sredinom 1949. godine. Tada se navodi da je 10 000 muslimanki skinulo zar i feredžu, što predstavlja 85 % njihovog ukupnog broja. To je bio samo prvi korak pošto su lokalne organizacije AFŽ-a sve te žene uglavnom odmah nakon uklanjanja zara i feredže uključile u neki od oblika kulturno-prosvjetnog rada ali i u obuke i stručna osposobljavanja

³⁴ Pokrenuta je akcija za skidanje feredže na teritoriji mjesnih odbora Plav i Gusinje, *Pobjeda*, br. 32, 4. jun 1947, str. 4.

³⁵ U toku prošle godine 6 300 muslimanki skinulo zar i feredžu, *Pobjeda*, br. 3, 4. januar 1948, str. 2.

zbog čega su neke od njih već počele da se uključuju u privredu.³⁶

Već je navedeno da je Antifašistički front žena bio centralna institucija preko koje je Partija organizovala i koordinisala ideološki rad među ženskom populacijom. Utemeljen još za vrijeme drugog svjetskog rata AFŽ je formalno bio u sastavu *Narodnog fronta* i na taj način direktno povezan sa Komunističkom partijom. U programskim dokumentima, Partija objašnjava Antifašistički front žena kao *široku, masovnu organizaciju radnih žena i patriotkinja nove Jugoslavije nastala tokom NOB-a pod rukovodstvom KPJ, koja je odigrala ogromnu ulogu podizanja svijesti i mobilizaciji žena za oslobodilački rat.*³⁷ Preko AFŽ-a Partija pokušava da izvrši *mobilizaciju žena za izgradnju socijalizma, njihovom uvlačenju u organe narodne vlasti i vaspitanju u duhu socijalizma.*³⁸ Partija od AFŽ-a želi da *vaspitava žene u duhu socijalizma, da ih podstiče da učvršćuju dobijenu ravnopravnost i da stalno vodi brigu o njihovom kulturnom i političkom uzdizanju, da brine o majci i djetetu, kao i da utiče na što masovnije učešće žena u svim oblastima društveno ekonomskog života.*³⁹ Ciljevi organizacije bili su usmjereni na akcije socijalnog zbrinjavanja djece, prosvjećenju žena u zaostalim krajevima, rušenje patrijarhalnih, vjerskih i političkih stereotipa.⁴⁰

³⁶ Sprovodeći liniju partije, žene Crne Gore s uspjehom ostvaruju zadatke socijalističke izgradnje, *Pobjeda*, br. 121, 22. maj 1949, str. 1.

³⁷ Program Komunističke partije Jugoslavije, *Pobjeda*, br. 181, 31. jul 1948, str. 6.

³⁸ Antifašistički front žena Jugoslavije, *Informativni priručnik o Jugoslaviji 1948-1949*, str. 2, Knjiga I, Beograd, septembar 1948. godine, str. 95-98, DACG, OSIO-NP-PG, fond CK SK CG, k. 57/49.

³⁹ Program Komunističke partije Jugoslavije, *Pobjeda*, br. 181, 31. jul 1948, str. 6.

⁴⁰ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1978*, Beograd, 1981, str. 427.

Antifašistički front žena Crne Gore djelovao je kao centralizovana organizacija koja je svoje aktivnosti koordinisala kao dio šire organizacije na jugoslovenskom nivou. Najvažnije odluke donosila je federalna organizacija AFŽ-a koje su kasnije sprovodili organi AFŽ-a u svakoj republici. Centralni organ AFŽ-a u Crnoj Gori bio je Glavni odbor koji je usmjeravao i kontrolisao rad gradskih i sreskih odbora AFŽ-a. U pokušaju da u rad AFŽ-a uključi što veći broj žena, Komunistička partija želi da mrežu AFŽ-a organizuje *od vrha do najmanjeg sela*.⁴¹ Zbog toga, osim organa AFŽ-a na lokalnom nivou djeluju i mjesni i seoski odbori.⁴² Mjesni odbori AFŽ-a svoj rad organizovali su kroz sektore koji su bili specijalizirani za pojedine segmente rada sa ženama. To su najčešće bili: kulturno-prosvjetni sektor, sektor za štampu i agitaciju i sektor za majku i dijete. Kroz rad pojedinih sektora organizovani su posebni aktivni specijalizovani za određene probleme i zadatke u radu sa ženskom populacijom. Takvi su bili aktivni: za obrađivanje zemljišta, za higijenu u kući, aktiv za zdravstvena pitanja, za izgradnju zadružnih domova, aktiv za ratnu siročad, uključivanje žena u privredu, aktiv za evidenciju, za majku i dijete i sl. U okviru kulturno-prosvjetnog sektora organizovani su kursevi za opismenjavanje žena a u okviru njih i čitalačke grupe. Sektor za štampu i agitaciju bio je zadužen za kolektivno iščitavanje štampe i različite forme ideološkog rada dok je sektor za majku i djete bio jedna vrsta podrške i savjetovaništa ženama u oblasti brige o porodici.⁴³ Prvobitna ideja da se organizuje što šira mreža organizacija AFŽ-a dala je rezultate pa

⁴¹ Direktivno pismo CK KPJ o aktivnostima žena, Beograd, 23. oktobar 1945, DACG, OSIO-NP-PG, fond CK SK CG, k. 1/45.

⁴² Za jače učvršćivanje organizacije i podizanje rukovodećeg kadra u Antifašističkom frontu žena, *Pobjeda*, br. 221, 16. septembar 1948, str. 2.

⁴³ Žene Zabrđa sprovode nove forme rada u svojoj organizaciji, *Pobjeda*, br. 134, 6. jun 1948, str. 2.

je samo za nekoliko godina u Crnoj Gori kroz različite forme bilo uključeno 94 000 žena.⁴⁴

Očekivanja Komunističke partije da AFŽ među ženama bude promoter njihove ideologije bila su jasna već nakon prvih zadataka koji su postavljeni pred organizaciju. U predizbornoj kampanji za Ustavotvornu skupštinu Crne Gore u novembru 1946. godine Partija očekuje potpunu angažovanost AFŽ-a. Od aktivistkinja AFŽ-a u svim crnogorskim gradovima traži se da u svojim sredinama utiču na sve žene da izađu na izbore i podrže politiku Komunističke partije. *Ne bi smjelo biti ni jedne žene, koja ima pravo glasa, sa kojom aktivistkinje neće razgovarati, ni jednog zaseoka do koga one neće doći.* Kako bi se još snažnije naglasio uticaj Partije među ženskom populacijom od AFŽ-a se zahtijeva da žene na birališta izađu kolektivno, u grupama. To po njihovoj ocjeni, treba da bude *smotra svijesti žena, njihove spremnosti i doraslosti za sve zadatke koje postavlja narodni i državni interes.* Kolektivni izlazak žena na izbore trebalo je, takođe, i da pokaže snagu i homogenost cijele organizacije i njenu posvećenost ideološkim vrijednostima Komunističke partije.⁴⁵ Političko angažovanje AFŽ-a u predizbornoj kampanji ipak je samo jedan segment djelovanja ove organizacije. Mnogo veći značaj AFŽ je imao u procesu obnove zemlje u kome su u velikoj mjeri učešće uzele i žene. U partijskim izvještajima učešće žena kroz organizacije AFŽ-a u obnovi zemlje prepoznaje se kao *jedan od važnih novih izvora radne snage koji je uključen u sve vrste radova.* Koristi se termin *masovno učešće žena i njihova mobilizacija u dobrovoljnom radu* a žene se po tim izvještajima uključuju kao fizička radna snaga, polukvalifikovane i

⁴⁴ Sprovodeći liniju partije žene Crne Gore s uspjehom ostvaruju zadatke socijalističke izgradnje, *Pobjeda*, br. 121, 22. maj 1949, str. 1.

⁴⁵ Kulturno prosvjetno i političko uzdizanje žena treba da predstavlja glavni zadatak u budućem radu AFŽ-a, *Pobjeda*, br. 42, 20. oktobar 1946, str. 7.

kvalifikovane radnice u preduzećima i u svakodnevним radnim akcijama na velikim gradilištima.⁴⁶ Neposredno nakon rata, krajem 1945. godine, na poslovima obnove zemlje bilo angažovano preko 55 000 žena.⁴⁷ Organizacija AFŽ-a uglavnom se pojavljivala kao podrška aktivnostima Narodnog fronta. Kao najvažniji izazovi AFŽ-a u procesima obnove zemlje navodi se: *pomoć narodnoj vlasti, Frontu u lokalnim radovima i zadrugama, razvijanje političkog rada među ženama, socijalna zaštita i zbrinjavanje djece*. Kroz različite forme i organizacione modele, članice AFŽ-a učestvovalе su u pomoći i drugim organima narodne vlasti. Tako su se žene pojavljivale kao pomoćno osoblje u dječijim kuhinjama, učestvovalе su u raspodjeli hrane, šivenju odijela.⁴⁸ Žene se pojavljuju i kao radna snaga na poslovima izgradnje puteva, krečana, na čišćenju zgrada i prostorija, gašenju požara i sličnim akcijama.⁴⁹

Praksa angažovanja žena u obnovi zemlje koja je u početku bila korisna vremenom je postala problem. Već 1948. godine iz partije stižu upozorenja da se sa tim pretjeruje i da se *mobilizacijom žena za fizičke poslove zapostavlja njeno kulturno uzdizanje*.⁵⁰ Tradicionalizam koji je ograničavao emancipaciju žena primjetili su i ljudi iz Centralnog komiteta koji su u maju 1949. godine obišli

⁴⁶ Izvještaj mjesnog komiteta KPJ Titograd o svim sektorima partijskog rada, Titograd, 7. novembar 1947, DACG, OSIO-NP-PG, fond CK SK CG, k. 5/47.

⁴⁷ Izvještaj o radu Antifašističkog fronta žena Crne Gore, Titograd, 20. decembar 1947, DACG, OSIO-NP-PG, fond CK SK CG, k. 5/47.

⁴⁸ Neka zapažanja iz godišnjih izvještaja sreskih i gradskih komiteta, Titograd, januar 1949, DACG, OSIO-NP-PG, fond CK SK CG, k. 34/49.

⁴⁹ Kulturno prosvjetno i političko uzdizanje žena treba da predstavlja glavni zadatak u budućem radu AFŽ-a, *Pobjeda*, br. 42, 20. oktobar 1946, str. 7.

⁵⁰ Zapisnik uprave za propagandu i agitaciju, Cetinje, 12. maj 1948, DACG, OSIO-NP-PG, fond CK SK CG, k. 14/48.

partijske organizacije u Crnoj Gori. U njihovom izvještaju navodi se da se žene slabo zapošljavaju u administraciji i da tu praksu što prije treba mijenjati.⁵¹ U partijskom vrhu prepoznaju potrebu za snažnijim kulturno-prosvjetnim radom među ženama. Zbog toga se vremenom pri lokalnim odborima AFŽ formiraju kulturno-prosvjetne, privredne, socijalne i zdravstvene sekcije koje pod ideološkim nadzorom Partije otvaraju proces kulturne emancipacije žena. Osnovne forme rada u početku su analfabetički tečajevi i opismenjavanje kao preduslov bilo kog ozbiljnijeg rada. Kroz kurseve opismenjavanja koji su organizovale organizacije AFŽ-a za četiri godine opismnjeno je 30 000 žena.⁵² Nakon opismenjavanja, žene su bile spremne za novu fazu u koju se uključuje i ideologija. Organizacije AFŽ-a ideologiju su širile preko: konferencija, čitalačkih grupa i predavanja.⁵³ U svim mjestima organizuju se takozvane čitalačke grupe koje su bile osnovna forma političkog rada.⁵⁴ U tim grupama, pod ideološkim nadzorom AFŽ-a, čitani su i tumačeni članci iz *Borbe*, *Pobjede* preko kojih se ženama približava ideologija. Čitalačke forme bile su najmasovniji oblik kulturno-prosvjetnog rada sa ženama. U Crnoj Gori je u rad 3 400 čitalačkih grupa bilo uključeno 78 000 žena.⁵⁵ Partija kroz organizacije AFŽ-a pokušava da uključi ideologiju u

⁵¹ Izvještaj ekipe CK KPJ o obilasku partijskih organizacija Crne Gore od 18. aprila do 6. maja 1949, Beograd, 21 maj 1949, str. 9, DACG, OSIO-NP-PG, fond CK SK CG, k. 35/49.

⁵² Treći kongres AFŽ Crne Gore, *Pobjeda*, br. 121, 22 maj 1949, str. 1.

⁵³ Antifašistički front žena Jugoslavije, *Informativni priručnik o Jugoslaviji 1948-1949*, str. 2, Knjiga I, Beograd, septembar 1948. godine, str. 98, DACG, OSIO-NP-PG, fond CK SK CG, k. 57/49

⁵⁴ Propaganda na teritoriji naše organizacije, nedatirano, DACG, OSIO-NP-PG, fond CK SK CG, k. 2/46.

⁵⁵ Sprovodeći liniju partije žene Crne Gore s uspjehom ostvaruju zadatke socijalističke izgradnje, *Pobjeda*, br. 121, 22. maj 1949, str. 1.

svakodnevni život zbog čega se primjenjuju i nekonvencionalne forme ideološkog rada. Lokalne organizacije AFŽ-a dobijale su uputstva da tokom zime, za vrijeme noćnih sjedeljki i okupljanja žena pročitaju neki zanimljiv tekst iz dnevne štampe, da ga objasne i prodiskutuju o njemu.⁵⁶ Takav pristup dao je rezultate pa se tako u izvještaju komisije Centralnog komiteta koja je obilazila organizacije AFŽ-a u Crnoj Gori konstatuju izvanredni rezultati čitalačkih grupa. Zapaža se da je izuzev malog broja *neaktivnih žena*, kao i Albanci koje žive u pograničnim krajevima i muslimanki u Baru, ostatak žena obuhvaćen ideološkim radom AFŽ-a. Mreža čitalačkih grupa bila je impresivna, u Titogradu ih je bilo 324, Nikšiću 318, Beranama 209, a svaka od njih brojala je 10 do 15 žena.⁵⁷ Okupljanje žena u čitalačke grupe pored političke i ideološke funkcije dobilo je i značajan sociološki karakter. Žena više nije vezana isključivo za domaćinstvo, izlazi iz kuće i uključuje se u jedan novi sadržaj što se poklapa sa ideološkim smjernicama socializma o novoj društvenoj ulozi žene. Paralelno sa procesima *kulturno-prosvjetnog* uzdizanja žena, i sve glasnijim stavovima da žene postepeno treba isključivati iz poslova obnove dešava se njihovo sve masovnije zapošljavanje u privredi. Treći kongres AFŽ-a održan sredinom 1949. godine kao jedan od svojih zadataka definiše upravo tu temu. Traži se učešće što većeg broja žena u proizvodnji, kao stalne radne snage, naročito kvalifikovane. Te aktivnosti imale su rezultate, pa se sve više žena nalazilo na radnim mjestima koja su nekada uglavnom bila rezervisana za muškarce.⁵⁸

⁵⁶ Kulturno prosvjetno i političko uzdizanje žena treba da predstavlja glavni zadatak u budućem radu AFŽ-a, *Pobjeda*, br. 42, 20. oktobar 1946, str. 7.

⁵⁷ Izvještaj ekipe CK KPJ o obilasku partijskih organizacija Crne Gore od 18. aprila do 6. maja 1949, Beograd, 21. maj 1949, str. 9, DACG, OSIO-NP-PG, fond CK SK CG, k. 35/49.

⁵⁸ Treći kongres AFŽ Crne Gore, *Pobjeda*, br. 121, 22. maj 1949, str. 1.

Kako bi ideje socijalizma što efikasnije širila među ženskom populacijom, Partija neposredno nakon oslobođenja pokreće list *Naša žena* koji je bio u funkciji ideološkog vaspitanja i jačeg aktivizma ženske populacije. Po uputstvima Agitprop odjeljenja za štampu u listu su se obrađivale teme iz svakodnevnog života, reportaže i primjeri uspješne žene u socijalističkom sistemu. Tu su teme o učešću žena u obnovi zemlje, porodičnom životu, ženama koje rade u kolhozima, školama, bolnicama.⁵⁹ Centralni komitet KPJ krajem 1949. godine naglašava da ženski listovi na pristupačan i razumljiv način treba da pišu o pitanjima socijalističke izgradnje, da razvijaju interes i aktivnosti u svim sektorima borbe za socijalizam, i da budu podrška organizacijama AFŽ-a u njihovom radu. Konkretno, za republičke ženske listove to znači *vaspitanje radnih žena sela i grada i podizanje njihove političke svijesti*.⁶⁰ Partijski ideolozi od uredništva *Naše žene* traže fokusiranje na konkretne potrebe žena i izbjegavanje laskanja jer *svaka žena zna da naporno radi, da ima težak život i to ne treba kriti*. Ono što se zamijera i što nedostaje listu je *lice žene, tvorca novog sistema i majke uz isticanje vaspitne i političke linije koja će pomoći uzdizanju žene*.⁶¹

⁵⁹ Izvještaj agitprop odjeljenja PK KPJ CG – Agitprop odjeljenju CK KPJ o planu tema naših listova za drugo polugođe 1947. godine, Cetinje, 30. jun 1947, DACG, OSIO-NP-PG, fond CK SK CG, k. 6/47.

⁶⁰ CK KPJ o primjedbama i sadržajima listova za žene, Beograd, 16 decembar 1949, DACG, OSIO-NP-PG, fond CK SK CG, k. 48/49.

⁶¹ T. Srdanović, Kritički osvrt na štampu, nedatirano – 1948. godine, DACG, OSIO-NP-PG, fond CK SK CG, k. 14/48.

Rezultati ostvareni u procesu emancipacije žena u prvim godinama socijalističke vlasti u Crnoj Gori bili su impresivni. Oni su realizovani isključivo kroz aktivnost organa Komunističke partije. Te aktivnosti utemeljene su na vrijednostima socijalističke ideologije koje imaju cilj da radikalno promijene društveni položaj žena i da ih sa društvenih margina povedu u prve redove izgradnje socijalističke države.

Proces emancipacije crnogorske žene u prvim godinama socijalističke vlasti možemo analizirati kroz nekoliko segmenata. U prvom redu to je proces političkog izjednačavanja, normiran ustavnim rješenjima iz 1946. godine. Žene su se odmah po dobijanju političkih prava uključile u društveni život pa na prvim izborima 1945. godine imamo izlazak 88% žena Jugoslavije, a na narednim republičkim, čak 92% žena koje su iskoristile pravo glasa. U saziv prve savezne skupštine izabrane su 22 žene a u republičke parlamente njih 46. Sledeći segment je ekonomsko izjednačavanje žena i njihovo zapošljavanje i uključivanje u privredu. U ovom segmentu napravljeni su najznačajniji rezultati što potvrđuje i statistika. Tako u 1948. godini registrujemo preko 60% više zaposlenih žena u poređenju sa 1939. godinom. U tekstilnoj industriji žene čine skoro 70% ukupnog broja radne snage, u duvanskoj industriji 48%, grafičkoj 44%, medicinskoj industriji 64% i elektro industriji 30%.⁶² Konačno, posljednja etapa ovog procesa obuhvata jednu vrstu unapređenja kulturno-obrazovnog statusa žene u

⁶² Antifašistički front žena Jugoslavije, *Informativni priručnik o Jugoslaviji 1948-1949*, str. 2, Knjiga I, Beograd, septembar 1948. godine, str. 98, DACG, OSIO-NP-PG, fond CK SK CG, k. 57/49.

crnogorskom društvu. Kroz organizovanje kurseva smanjen je broj nepismenih žena čime se otvorio prostor za njihovo dalje školovanje, usavršavanje i zapošljavanje. Prvi put žene počinju da popunjavaju položaje koji su do tada bili rezervisani isključivo za muškarce, zapošljavaju se kao sudije, direktori fabrika, univerzitetski profesori i naučnici.

Ne treba zaboraviti da socijalistička ideologija na prvom mjestu ženu vidi kao majku, zaduženu da rađa i vaspitava *zdravu i naprednu omladinu*, ali za razliku od prethodnih društvenih okvira, u socijalističkoj državi to nije njena jedina obaveza. Naprotiv, žena se osim kao majka prepoznaje i kao politički aktivista, uzoran radnik i ravnopravan član socijalističkog društva. Svi ovi rezultati, između ostalog, realizovani su i zbog činjenice da je novim komunističkim vlastima nakon ratnih sukoba bila neophodna radna snaga koju su prepoznale među ženskom populacijom. Zbog toga je značajan dio ovih procesa povezan sa činjenicom da je među ženama Partija pronašla ogroman resurs za realizaciju najznačajnijih projekata u poslijeratnoj obnovi i izgradnji zemlje. To, međutim, ni u jednom trenutku nije zaustavilo procese emancipacije žena. I pored evidentnih ostataka patrijarhalnih tradicija, nakon 1945. godine žene u Crnoj Gori prvi put su u istoriji bile u prilici da samostalno kreiraju sopstveni život. Socijalistička država obezbijedila im je političku i socijalnu samostalnost, mogućnost besplatnog školovanja, usavršavanja i zapošljavanja. Kompariranjem ostvarenih rezultata sa nekim drugim sredinama može se stvoriti utisak da ostvareni rezultati nisu bili tako dobri. Međutim u takvim analogijama treba imati u vidu sociološko, ekonomsko i kulturno nasljeđe Crne Gore u kojima se odvijaju ovi procesi. U tim okolnostima, u prvim godinama komunističke vlasti u Crnoj Gori ostvareni su impresivni rezultati u emancipaciji i

unapređenju društvenog položaja žena. Položaj žene u Crnoj Gori za samo nekoliko godina unaprijeđen je mnogo više nego decenijama unazad. U socijalističkom društvu, žena se prvi put oslobađa ograničenja tradicionalnog crnogorskog društva i, makar formalno, postaje ravnopravan i uvažen član zajednice.